

Žodžio *medis* asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Silvija PAPAURĖLYTĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *asociacijų laukas, kalbos pasaulėvaizdis, kalbinė sąmonė, konceptas, žodinės asociacijos.*

Įvadas

Pasak *Visuotinės lietuvių enciklopedijos*, medis yra ne mažiau kaip 3 m aukščio daugiametis augalas, kuris turi „aiškų pagrindinį sumedėjusį stiebą ir šaknis. <...> Lietuvoje savaimė auga 25 rūšių medžiai“ (*VLE* 2008, 572–573). Yra pastebėta, kad „Lietuvos miškuose labiausia paplitusi paprastoji pušis (*Pinus silvestris*). Dar prie dažniausių vietinių medžių priskiriami paprastoji eglė (*Picea abies*), karpotasis beržas (*Betula pendula*), plaukuotasis beržas (*Betula pubescens*), juodalksnis (*Alnus glutinosa*), baltalksnis (*Alnus incana*), drebulė (*Populus tremula*), paprastasis ažuolas (*Quercus robur*), paprastasis uosis (*Fraxinus excelsion*), mažalapė liepa (*Tilia cordata*), paprastasis klevas (*Acer platanoides*), paprastasis šermukšnis (*Sorbus aucuparia*), paprastasis skroblas (*Carpinus betulus*)“ (*Lietuvos miškai* 2005, 45–53). Medis nuo seno buvo garbinimo objektas. „Medžio kultas yra vienas seniausių. Medžius pirmykščiai žmonės garbino, nes jie juos maitino, tiekė žievę indų gamybai, medžiagą statybai, slėpė nuo žvėrių, dengė nuo saulės bei lietaus, davė kurą. <...> Lietuviai daugiausiai garbino įmantrios išvaizdos ažuolus, liepas, obelis, uosius, egles, pušis, kadagius, gluosnius, beržus, šermukšnius ir kitus medžius“ (D u n d u l i e n ė 1979, 5–13).

Straipsnio **tikslas** – aptarti žodžio *medis* asociacijų lauką, t. y. iš dalies atskleisti lietuvių kalbinės sąmonės fragmentą, kuris siejamas su *medžio* konceptu.

Atliekant tyrimą taikyti šie **metodai**: psicholingvistinis eksperimentas, konceptualioji analizė ir skaičiavimo metodas.

Straipsnyje aprašomo tyrimo išvados pagrįstos 2010–2011 m. ŠU, VPU ir VU atlikto asociacijų eksperimento rezultatais. Respondentams buvo pateiktas 100 žodžių stimulų sąrašas, tarp kurių figūravo ir žodis *medis*. Instrukcijoje buvo nurodyta, kad eksperimento dalyvių prašoma parašyti pirmąjį tuo metu į galvą atėjusį žodį. Iš viso apklausti 294 respondentai: 126 moterys ir 168 vyrai nuo 18 iki 27 metų. Asociacijų eksperimento rezultatai apibendrinti, gauta informacija išanali-

zuota remiantis kognityvinei lingvistikai artimu požiūriu į koncepto ir asociacijų lauko santykį.

Klausimo ištirtumas

Lietuvių kalbotyroje žodinės asociacijos nėra daug tirtos. Simonos Steponavičienės *Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodynas* (1986) parengtas 1977–1982 m. atlikto laisvųjų asociacijų eksperimento pagrindu. Žodis *medis* į stimulų sąrašą neįtrauktas, yra tik jam artimų stimulų *kamienas*, *žiedas*, *žydėjimas*.

Daugiau tokio pobūdžio darbų kol kas neatlikta, tiriamos tik su atskirais leksikos vienetais siejamos asociacijos. Gražina Akelaitienė (2007, 65–69) analizuoja laukinių ir naminių gyvūnų pavadinimų sukeltas žodines asociacijas. Autorė daro išvadą, kad „<...> lietuviams gyvūnų pavadinimai dažniausiai pažadina vienažodės asociacijas; labiau linkstama reaguoti žodžiu, kuris susijęs su žodžiu stimulu paradigminiu, o ne sintagminiu ryšiu“. Janina Daukšytė aptaria skirtingoje kalbinėje aplinkoje gyvenančių moksleivių žodines asociacijas (D a u k š y t ė 2005, 64–71). Žodinės asociacijos analizuojamos pagal jų turinį, atsakymų pasiskirstymą pagal gramatines kategorijas, atsakymų stereotipiškumą. Marijos Zavjalovos ir Svetlanos Ryžakovos straipsnyje etnopsicholingvistinis tyrinėjimas pasitelkiamas siekiant išsiaiškinti Lietuvoje gyvenančių lietuvių ir rusų požiūrį į kitas etnines grupes (R y ž a k o v a, Z a v j a l o v a 2004, 17–27). Lietuvos rusų kalbinės sąmonės specifiką ir komunikacinės elgsenos tipus tiria Elena Akimova (A k i m o v a 2005, 5–11). Silvijos Papaurėlytės-Klovienės disertacijoje „Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose“ pateiktas su *liūdesio* emocijomis siejamų žodžių asociacijų žodynas, parengtas remiantis psicholingvistinio eksperimento, kuriame dalyvavo daugiau nei 300 respondentų, pagrindu (P a p a u r ė l y t ė - K l o v i e n ė 2004, 182–188).

Daugiau darbų, kuriuose, remiantis įvairaus pobūdžio medžiaga, aptariama, kaip lietuvių kultūroje suvokiamas medis. Apie medžius senovės lietuvių tikėjimuose rašė Pranė Dundulienė (1979). Medžių simbolikos savitumą lietuvių liaudies dainose, t. y. iš dalies ir šio tikrovės fragmento vietą lietuvių kalbinės sąmonės turinyje, remdamasi tautosakos tekstais, tiria Bronė Stundžienė (1999, 215–237). Medžio simboliką lietuvių frazeologijoje aptaria Virginija Masiulionytė (2008, 253–261). Libertas Klimka rašo apie medį mitinėje baltų pasaulėjautoje (2006, 237–242).

Šiame straipsnyje pristatomas tyrimas **naujas** tuo, kad medžiagos ne tik apie medžio simboliką apskritai, bet ir apie tai, kokia informacija lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje siejama su *medžio* konceptu, gauta atlikus laisvųjų asociacijų eksperimentą.

Teorinės nuostatos

Asociacija vadinamas ryšys tarp objektų ir reiškinių, pagrįstas subjektyvia žmogaus patirtimi. Ši patirtis gali sutapti su kultūros, kuriai subjektas priklauso, patir-

timi, bet visada išlieka tai, kas būdinga tik konkrečiam individui (Ф р у м к и н а 2001, 189). Dalis asociacijų mums būdinga todėl, kad esame atitinkamos kultūros atstovai.

Kalbotyrai informatyvios žodinės asociacijos. Daugiausia susidomėjimo sulaukia ne individualios, bet tipiškios asociacijos, kurias galima atskleisti atliekant asociacijų eksperimentą. Asociacijų eksperimentu vadinamas „toks eksperimentas, kai informantai (eksperimento dalyviai), perskaitę ar išgirdę žodį stimulą, turi užfiksuoti savo pirmąją reakciją į jį, t. y. pirmą į galvą tuo metu atėjusį žodį asociatą ar jų grandinę“ (S t e p o n a v i č i e n ė 1986, 3). Reakcijos į stimulus vadinamos asociatais, o visas kurio nors žodžio asociacijų rinkinys – asociacijų lauku. Tikslinga apklausti kuo daugiau informantų. Paprastai teigiama, kad minimalus pakankamas jų skaičius turi būti 30, o dar patikimesnių duomenų gaunama apklausus 60 ir daugiau maždaug vienodo išsilavinimo ir vienos socialinės grupės žmonių (З а л е в с к а я 1990). Gauti atsakymai užfiksuoja tai, kas yra būdinga konkretios kultūros atstovams.

Tiriant asociacijas galima bent iš dalies atskleisti giliausius psichikos sluoksnius (Ф р у м к и н а 2001, 192), išsiaiškinti požiūrį į materialų dalyką arba abstraktų fenomeną. Kitaip tariant, asociacijų tyrimas suteikia informacijos apie kalbinės sąmonės, t. y. kalbos priemonėmis galimo fiksuoti pasaulio vaizdo, turinį. Mąstymo vienetu, sąmonės turinio elementu laikomas konceptas (KCKT 1996 91). Konceptui priklausanti informacija paprastai susijusi ne su vienu tikrovės objektu, bet apima su tam tikra daiktų ar reiškinių kategorija siejamą informaciją. Žodinėse asociacijose užfiksuoti kategorijos prototipo, t. y. tipiškiausio jos atstovo, bruožai. Yra manoma, kad asociacijų laukas ir konceptas pavadina iš dalies skirtingus fenomenus, tačiau galima teigti, jog konceptas reprezentuoja asociacijų lauką (Ч е р н е й к о, Д о л и н с к и й 1996, 39), vadinasi, ir asociacijų laukas atskleidžia dalį koncepto turinio. Asociacijų laukas dar apibūdinamas kaip tautos sąmonės, motyvų ir vertinimų išraiškos fragmentas. Tikrovės reiškiniai, kuriuos žmogus suvokia, atspindi subjekto sąmonėje, o atspindys užfiksuoja priežastinius, erdvinius bei laiko ryšius ir emocijas, kylančias suvokiant šiuos reiškinius. Kurios nors kalbos žodynas yra ta kalba kalbančio žmogaus sąmonės modelis (PAC 1994, 6–7).

Tiriant su konkrečiu žodžiu siejamą asociacijų lauką linkstama išskirti kelis asociacijų tipus. Pirmiausia minėtinos sintagminės ir paradigminės asociacijos. Nustatyta, kad kuo jaunesnis yra informantas, tuo daugiau jis pateikia sintagminių asociacijų. Pavyzdžiui, vaikai, pateikdami asociacijas, tarsi prisimena frazių nuotrupas: *lempa – dega, kėdė – sėdžiu*. Bėgant laikui gausėja paradigminių asociacijų. Paradigmines reakcijas galima aptarti išsamiau ir skirti šiuos asociacinių ryšių tipus:

1. Reakcija į žodį stimulą yra sinonimas.
2. Reakcija į žodį stimulą yra antonimas.
3. Reakcija į žodį stimulą yra panašiai skambantis žodis.
4. Reakcija į žodį stimulą yra hiperonimas ar hiponimas.
5. Reakcija ir žodis stimulus yra susiję dalies ir visumos arba visumos ir dalies

ryšiais¹ (Ф р у м к и н а 2001, 194).

Mokslininkės klasifikaciją būtina papildyti. Sisteminius žodžių ir jų reikšmių santykius atskleidžia ne tik ryšiai tarp giminės ir rūšies sąvokas pavadinančių žodžių, t. y. hiponimų ir hiperonimų, partonimų aprašymas. Minėtini ir ekvoniminiai santykiai. Jie „sieja semantiškai lygiaverčius bendro hiperonimo jungiamus žodžius, kurių kiekviena reiškia sąvoka turi bent vieną (dažnai ir daugiau) skiriamąjį semantiškai reikšmingą požymį“ (J a k a i t i e n ė 2010, 115). Reikia atsižvelgti į tai, kad asociacijose neretai užfiksuojama su žodžiu stimulu siejama simbolika. Be to, minėtina, kad viena iš galimų reakcijų gali būti ir precedentiniai tekstai – kurios nors kultūrinės bendrijos atstovams žinomi ir svarbūs tekstai, atspindintys tai tautai priklausančių žmonių pasaulio suvokimą, vertybines nuostatas ir priežastinius ryšius (P A C 1994, 197; plačiau žr. K a p a c i k 2004, 41–44). Precedentinių tekstų kuria nors tema gausa yra ženklas, kad tas tikrovės reiškinys yra svarbus kultūros atstovams.

Kaip lemiamas asociacijos pasirinkimo kriterijus gali būti apibrėžiama ir respondento lytis. Tai aktualiausia turint galvoje tuos stimulus, kurie yra susiję su vienai kuriai lyčiai svarbesniais dalykais.

Tyrimas

Žodžio *medis* asociacijų lauką, remiantis tyrimo rezultatais, sudaro 157 paradigmės ir 102 sintagminės asociacijos, dalis asociatų yra nulemta medžio simboliškos ar motyvuota objekto padėties erdvėje ypatybių. 3 respondentai vyrai šalia šio žodžio stimulo nepateikė jokios reakcijos. Daugiau sintagminių asociacijų pateikė moterys (visas žodžio *medis* asociacijų laukas pateiktas straipsnio priede). Toliau tekste atskirai aptariamos įvairių tipų asociacijos, atkreipiamas dėmesys į moterų ir vyrų atsakymų skirtumus.

Sintagminės asociacijos

Tarp sintagminių asociacijų, kurias pateikė abiejų lyčių respondentai, vyrauja atributiniai apibūdinamieji junginiai², atskleidžiantys, kaip atrodo tipiškas medis. Ir vyrai, ir moterys dažniausiai mini, kad *medis* yra *žalias* (11 moterų reakcijų, 6 – vyrų)³, *aukštas* (9; 6), *didelis* (4; 9). Kitos charakteristikos sutampa tik iš dalies. Respondentams *medis* yra *kietas* (2; 1), *storas* (1; 1), *storakamienis* (1; 1), *tvirtas* (4; 2). Tik tarp moterų atsakymų užfiksuotos reakcijos *žemas* (5), *tiesus* (1). Kad *medis* yra *gražus*, *rudas*, *šiltas*, paminėjo vien vyrai (po 1 kartą). Užfiksuota tik po vieną atvejį atributinių priklausomybės junginių: viena respondentė pateikė atsakymą, kad *medis* yra *protėvių*, vienas respondentas – *giminės*.

¹ Evalda Jakaitienė tokius santykius vadina partoniminiais (2010, 114).

² Apibūdinant žodžio *medis* sudaromus junginius remiamasi Vito Labučio požiūriu į žodžių junginių tipus (2002, 43–94).

³ Čia ir toliau tekste atskleidžiant stimulus pateikiami du skaičiai, pirmasis visada žymi respondenčių moterų pateiktas asociacijas, antrasis – vyrų.

Moterys pateikė daugiau tokių asociacijų, kuriose žodis *medis* su veiksmažodžiu susijęs dvipusės sąsajos santykiu. *Medis*, remiantis šio tyrimo medžiaga, *auga* (1), *neniksta* (= *nenyksta*)⁴ (1); *stovi* (1); *žaliuoja* (2). Tarp vyrų pateiktų reakcijų tokio pobūdžio junginiams būtų galima priskirti tik atsakymą *ošia* (1). Ryšio su objektiniais junginiais mažai: tarp moterų atsakymų yra veiksmažodis *lipti* (1), vienas respondentas vyras paminėjo *kirsti*.

Dalį asociacijų lauko sudaro sintagminių žodžio *medis* ryšių nulemtos asociacijos, kurių formaliai negalima laikyti atributiniais junginiais, nors koreliacija su pastaraisiais yra aiški, esminis skirtumas tas, kad respondentai pasirenka kitą žodžio formą ar kalbos dalį: *žalia* (2; 2), *kietumas* (1; 1). Moterys pamini *aukštį* (1), vyrai – *galią* (2), *šilumą* (3), *tvirtumą* (3).

Apibendrinant sintagminėse asociacijose užfiksuotą koncepto turinį galima teigti, kad lietuvių kalbinėje sąmonėje *medis* pirmiausia yra žalias (vadinasi, tipiškiausiai medžius matome pavasarį arba vasarą), didelis ir aukštas (toks greičiausiai gali būti ne jaunas, o jau brandus augalas). Sintagminėse asociacijose užfiksuota nuostata, kad *medis* yra tvirtas ir gyvybingas.

Paradigminės asociacijos

Paradigminės asociacijos aprašomos remiantis papildytu Revekos Frumkinos skirstymu. *Sinonimų žodyne* (SŽ 2002) nenurodoma, kad žodis *medis* gali turėti sinonimų. Stundžienė pateikė pavyzdžių, kurie įrodo, kad nors konkrečius medžius pavadinantys žodžiai kalbos sistemoje nėra sinonimai, bet dainose jie tampa sinonimais „dėl konteksto, suponuojančio ir atitinkamą poetinio žodžio semantiką“ (S t u n d ž i e n ė 1999, 220). Sinonimų arba bent tokių žodžių, kurie kontekste galėtų pakeisti šį stimulą, asociacijų lauke nėra. *Antonimų žodyne* taip pat nėra žodžio *medis* antonimų (AŽ 2003).

Iš beveik 300 reakcijų į stimulą *medis* tik vieną kartą užfiksuotas panašiai skambantis žodis *senis*⁵.

Išsamiai atspindėti hiperoniminiai ir hiponiminiai ryšiai. Abiejų lyčių respondentų atsakymai iš dalies sutampa: minimas *augalas* (1; 2), *lapuotis* (1; 1). Pateikiama ir tikslesnių apibūdinimų. Viena respondentė atsakė, kad tai *augalas*, *augantis daug kur*, vyrų atsakymai konkretni: *didelis augalas* (1), *aukštas augalas* (1). Asociacijų lauke užfiksuoti keli žodžio *medis* ekvonomai: paminėta *žolė* (1; 1), vyrai dar mini *krūmą* (1) ir *krūmelį* (1).

Žodžio *medis* hiponimų įvairovė ir jų kiekybiniai santykiai atskleidžia, ką lietuviai suvokia kaip prototipišką kategorijos atstovą. Pabrėžtina, kad atsakymuose nepaminėtas nė vienas iš specialiai soduose auginamų medžių, pavyzdžiui, obelis arba vyšnia. Abiejų lyčių atstovai mini dalį tų pačių pavadinimų. Dažniausi yra *ažuolas* (15; 32), *beržas* (8; 2), *klevas* (3; 4). Tik moterys prototipišku medžiu linkusios laikyti *liepą* (2), *drebulę* (1). Liepa liaudies dainose yra dažniausiai mi-

⁴ Reakcijos į žodžius stimulus rašomos taip, kaip jas pateikė respondentai.

⁵ Kita vertus, tokia reakcija gali būti nulemta medžio simbolikos (apie su medžiu siejamus simbolius žr. toliau).

nimas medis, ji „apskritai laikoma vyraujančiu, apibendrinančiu moteriškumo simboliu“, nors plačiai paplitęs ir ažuolo įvaizdis (Ibid., 221, 223). Vien vyrai mini *uosį* (2), spygliuočius – *eglę* (1), *pušį* (1). Tarp moterų atsakymų paminėta *Stelmužė* – konkretaus medžio, kuris gali būti taip pat laikomas kategorijos prototipu, pavadinimas.

Įvairesnių asociacijų, kurios, tikėtina, atskleidžia dalies ir visumos santykį, pateikė vyrai. Medis gali būti laikomas gamtos dalimi. Tik dvi respondentės į stimulą reagavo žodžiu *gamta*. Vyrų atsakymuose, be *gamtos* (4), dar paminėtas *miškas* (8), *sodas* (1) – tos vietos, kuriose medžiai užima dalį erdvės, vadinasi, gali būti laikomi ir erdvės dalimi.

Medžio asociacijų lauke užfiksuoti šio žodžio partoniminiai santykiai: minimi atskiri tikrovės objekto fragmentai: *lapai* (6; 7), *lapas* (1; 2), *žievė* (1; 1). Moterų atsakymuose vieną kartą paminėtos *šakos*, vyrų – *šaka*. Po vieną kartą moterys mini *kamieną* ir *šaknis*. Abiejų lyčių respondentai po vieną kartą reagavo tokiais žodžiais, kurie pavadina sutrešusį ir nebenaudingą medį: moterų atsakymuose paminėtas *stuobrys*, vyrų – *pūzras*. Labai sąlygiškai prie šios grupės reakcijų galima sieti tas, kuriose paminėti medžiuose tupintys, vadinasi, lyg ir jų dalį sudarantys, paukščiai: tai gali būti tiesiog *paukštis* (2; 1), vienas respondentas paminėjo *genį*.

Viena iš lietuvių liaudies dainose plėtojamų temų – medžių kirtimas ir jų utilitarinis panaudojimas (Ibid., 217). Tai užfiksuota ir žodinėse asociacijose. Ir vyrų, ir moterų kalbinėje sąmonėje medis yra susijęs su materialia nauda. Pirmiausia minėtina tai, ką žmogus iš medžio gali gauti beveik be jokių papildomų pastangų: *sula* (1; 1), vyrai dar mini *obuolį* (2), *obuolius* (1), *vaisius* (2)⁶. Į asociacijų lauką įeina ir apdoroto medžio, įvairių gaminių iš jo pavadinimai. Abiejų lyčių respondentai mini *medieną* (1; 1), *popierių* (1; 1), stalą (1; 1). Moterims medis susijęs tiesiog su *medžiaga* (1), dar paminėtas *suolas* (1). Vyrų asociacijos įvairesnės. Jie mini *lentą* (2), *duris* (1), *pianiną* (1), *namą* (1). Medis suvokiamas kaip šilumos šaltinis: *kuras* (1), *malka* (2), *malkos* (3), su šiluma ir gaminiams iš medžio tiesiogiai susijusi reakcija *degtukas* (1), netiesioginis ryšys su šilumos motyvu užfiksuotas reakcijoje *pečius* (= *krosnis*). Kita vertus, medis teikia ir *pavėsį* (1).

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima teigti, kad lietuvių kalbinėje sąmonėje medis yra didelis augalas, paprastai tai laukinis lapuotis. Svarbiausias medžio atributas – lapai. Medis naudingas žmogui ne tik dėl vaisių⁷ ar sulos, bet ir kaip šilumos šaltinis ar įvairiems gaminiams tinkanti medžiaga.

Didžioji dalis žodžio *medis* asociacijų, kurių negalima priskirti nei sintagminėms, nei paradigminėms, siejamos su medžio simbolika. Kaip teigiama *Simbolių žodyne*, „medis yra vienas daugiareikšmiškiausių simbolių: jis gali simbolizuoti

⁶ Obelis yra „vienas pirmųjų žmogaus sukultūrinių laukinių vaismedžių, turėjusių svarbią reikšmę senojoje ūkinėje veikloje, <...> daugelio indoeuropiečių tautų mitologijoje ir folklore ne tiek obeliai, kiek jos vaisiui priskiriama socialinė bei maginė konotacija“ (S t u n d ž i e n ė 1999, 226).

⁷ Įdomu, kad soduose augantys medžiai, kurie iš tiesų duoda vaisių, asociacijų lauke apskritai neminimi, bet pačius vaisius respondentai suvokia kaip vieną iš medžio požymių.

kilimą į viršų, taip pat gali vykdyti sargo funkcijas, reprezentuoti šventąsias vietas. Gyvybė, aukojimo medis, kosminis medis ir paverstas medis išreiškia dangaus ir žemės, makrokosmoso ir mikrokosmoso ryšį. Visame pasaulyje ir visais laikais egzistavo medžio kultas, vadinasi, ir šventieji medžiai buvo garbinami kaip mitinio gyvybės medžio, kaip vitališkųjų augalijos galių, kaip dievybių ir dvasių buveinės atstovai bei simboliai“ (B e k e r i s 1996, 152). Minėtina, kad „medžių simbolika ir medžių garbinimas laikomas senosios gamtos religijos liekana, kai medžiai nebuvo tik medienos tiekėjai, bet ir įdvasintos bei į elfus panašių nimfų apgyvendintos būtybės, su kuriomis žmogus užmegzdavęs santykius“ (B i e d e r m a n n 2002, 260–261). Lietuvių liaudies dainose medžių simboliškumas nėra vienodas: dalis medžių apskritai nėra siejami su jokiais simboliais, konotuota tik pati aprašoma situacija (plačiau žr. S t u n d ž i e n ė 1999, 216).

Asociacijų lauke stipriai išreikštas gyvybės motyvas. *Medis* asocijuojamas su pačia gyvybe (3; 4), moterys mini *stiprybę* (2), vyrai – *energiją* (1). Su *medžiu* susiję *pavasaris* (tokį atsakymą pateikė viena respondentė) ir *vasara* (atsakė vienas vyras) – metų laikai, kai visa gamta (vadinasi, ir medžiai) pasiekia savo klestėjimo viršūnę.

Iš moterų reakcijų galima paminėti tas, kurios reiškia laiką: *amžius* (1), *istorija* (1), *metai* (1). Tai, matyt, motyvuota ne tik medžio simbolikos, bet ir galimybės nukirtus medį iš jo kelme esančių rievlių apskaičiuoti augalo amžių. Moterims medis taip pat asocijuojasi su *šeima*, tai laikytina augalo ir vadinamojo genealoginio medžio ryšių realizacija.

Kaip teigia Stundžienė, „liaudies dainose medis suvokiamas tarsi gyva būtybė su visomis jai būdingomis žmogiškomis savybėmis, būsenomis. Toks augalų vaizdavimas liaudies poezijoje pagrįstai siejamas su antropomorfine medžių samprata senojoje pasaulėjautoje“ (Ibid., 215). Žodžio *medis* asociacijų lauke užfiksuotos žmogaus ir medžio paralelės. Viena respondentė pateikė reakciją *draugas*, vadinasi, medis suvokiamas kaip žmogui artimas subjektas. Vyrų asociacijose aiškesnis vertinimas: medis yra ne tik tiesiog *žmogus* (1), *aš* (1), bet ir *negudrus žmogus* (1), *lėtas žmogus* (1).

Tik vyrams būdingos tokios asociacijos, kurios nesiejamos su medžio simbolika, bet greičiausia atspindi tam tikrus erdvinius ryšius: *akmuo* (1), *kalnas* (1), *kiemas* (1), *upė* (1) yra tie orientyrai prie, ant, šalia ar viduryje kurių gali augti medžiai. Taip pat vyrų atsakymuose paminėtas vardas *Tarzans* (= *Tarzanas*), susijęs su visuotinei literatūrai priklausančiu precedentiniu tekstu, bei konkretaus ir sportu besidomintiems žmonėms žinomo krepšininko pavardė (*M. Begičius*).

Išvados

Išanalizavus laisvųjų asociacijų eksperimento rezultatus galima apibendrinti, kad su lietuvių kalbinėje sąmonėje susiformavusiu *medžio* konceptu siejama informacija gali būti skirstoma keliais aspektais. Pirmiausia minėtinos kiek gausesnės paradigminės asociacijos, kuriose užfiksuoti hiponiminiai, hiperoniminiai, partoni-

miniai ir ekvoninginiai žodžio *medis* ryšiai. Galima daryti prielaidą, kad, remiantis šio asociacijų eksperimento rezultatais, vyrų asociacijos yra įvairesnės. Be sintagminių ir paradigminių santykių pagrįstų atsakymų, tų reakcijų, kurios siejamos su medžio simbolika, vyrai dar pateikia ir tokių reakcijų, kurias galima pagrįsti tikrovės objekto padėties erdvėje specifika.

Turinio atžvilgiu visas žodžio *medis* asociacijų laukas taip pat gali būti skiriamas į kelias dalis. Dalis asociacijų siejama su medžio išvaizda. Medis – didelis ir aukštas laukinis lapuotis, gausu asociacijų, kuriose pabrėžiama žalia medžio spalva, vadinasi, sąmonėje užfiksuota, kad tipiškiausi medžiai yra matomi pavasarį arba vasarą. Lietuvių kalbinėje sąmonėje užfiksuotas ne tik bendras medžio vaizdas, bet ir atskiri tikrovės objekto fragmentai. Labiausiai į akis krintantis medžio elementas – lapai. Medis paprastai kelia teigiamą estetinį išpūdį, nes beveik nebuvo tokių reakcijų į žodį stimulą, kuriose būtų pabrėžiamas šio tikrovės objekto netobulumas ar menkumas, daugiausia pabrėžiama tai, kad medis yra didingas, tvirtas, stiprus. Remiantis asociacijų eksperimento rezultatais, prototipiškas lietuviškas medis yra *ąžuolas*. Tai apskritai pati dažniausia reakcija į žodį stimulą. Iš Lietuvoje savaime augančių 25 medžių rūšių kalbinėse asociacijose paminėt tik trečdalis. Tarp respondentų paminėtų medžių – tik laukiniai augalai, nors reakcijose minimi ir sukultūrintų medžių vaisiai. Be to, žodinės asociacijos atskleidžia, kad lietuvių kalbinėje sąmonėje medis siejamas tik su tautos gyvenamai klimatinei zonai būdingais kategorijos atstovais, tarp reakcijų į stimulą nėra medžių, kurie savaime nėra paplitę Lietuvoje, pavadinimų. Medis lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje simbolizuoja jėgą ir gyvybę, laiko tėkmę, jis suvokiamas kaip visada šalia esantis ir visokeriopą pagalbą žmogui teikiantis negyvosios gamtos objektas, kai kuriais bruožais panašus į patį žmogų.

Literatūra

- A k e l a i t i e n ė 2007 – Gražina Akelaitienė, „Gyvūnų pavadinimai ir kalbinės asociacijos“, *Žmogus ir žodis*, t. 9, nr. 1, 65–69.
- A k i m o v a 2005 – Elena Akimova, „Lietuvos rusų komunikacinė elgsena asociacinio eksperimento situacijoje“, *Filologija*, 10, 5–11.
- A Ž 2003 – Irena Ermanytė, *Antonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- B e k e r i s 1996 – Udo Bekeris, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga.
- B i e d e r m a n n 2002 – Hans Biedermann, *Naujasis simbolių žodynas*, Vilnius: Mintis.
- D a u k š y t ė 2005 – Janina Daukšytė, „Skirtingos kalbinės aplinkos nevienodo amžiaus moksleivių žodinės asociacijos gimtąja (lietuvių) kalba“, *Pedagogika*, 77, 64–71.
- D u n d u l i e n ė 1979 – Pranė Dundulienė, *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*, Vilnius: Mintis.
- J a k a i t i e n ė 2010 – Evalda Jakaitienė, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- K l i m k a 2006 – Libertas Klimka, „Medis mitinėje baltų pasaulėautoje“, *Human and Nature Safety*. Proceedings of Scientific Conference, Kaunas: Akademija, 237–242.
- L a b u t i s 2002 – Vitas Labutis, *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Lietuvos miškai* 2005 – *Lietuvos miškai*. Sud. ir vyriausiasis redaktorius profesorius habilituotas daktaras R. Ozolinus, Vilnius: AB „Spauda“.
- M a s i u l i o n y t ė 2008 – Virginija Masiulionytė, „Zu den Symbolen Baum und Berg in der litauischen und deutschen Phraseologie: eine kultursemiotische Perspektive“, *Tekstai ir kontekstai: transformacijų sklaida*, 2, 253–261.
- P a p a u r ė l y t ė - K l o v i e n ė 2004 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė, *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- R y ž a k o v a, Z a v j a l o v a 2004 – Svetlana Ryžakova, Marija Zavjalova, „Lietuvių ir rusų požiūris vienu į kitus: kai kurie etnopsicholingvistinio tyrinėjimo rezultatai“, *Liaudies kultūra*, 2, 17–27.
- S t e p o n a v i č i e n ė 1986 – Simona Steponavičienė, *Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- S t u n d ž i e n ė 1999 – Bronė Stundžienė, „Medžių simbolikos savitumas dainose“, *Senovės baltų kultūra*, 5, Vilnius: Gerelė, 215–237.
- SŽ 2002 – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- VLE 2008 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 14: *Magdalena – Mexico* [mokslinė redakcinė taryba: Stasys Vaitekūnas – pirmininkas... [et al.].
- З а л е в с к а я 1990 – Анна Залевская, *Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование*, Воронеж: Издательство Воронежского университета.
- К а р а с и к 2004 – Владимир Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Москва: Гнозис.
- КСКТ 1996 – Елена Кубрякова, Владимир Демьянков, Юрий Панкрац, Людмила Лузина, *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва: Изд-во Филологического факультета МГУ.
- РАС 1994 – *Русский ассоциативный словарь. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка*, I, Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Москва: Российская АН. Институт русского языка.
- Ф р у м к и н а 2001 – Ревека Фрумкина, *Психолингвистика*: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений, Москва: Издательский центр «Академия».
- Ч е р н е й к о, Д о л и н с к и й 1996 – Людмила Чернейко, Владимир Долинский. «Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа», *Вестник Московского университета*, Серия 9, *Филология* (6), 20–41.

Priedas

Žodžio *medis* asociacijos lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Atsakymai surašyti mažėjimo tvarka, šalia žodžio arba žodžių grupės nurodytas taip atsakiusių skaičius. Šalia reakcijos pateiktas skaičius parodo, kiek asmenų taip reagavo į stimulą, pirmasis skaičius skliaustuose atskleidžia, kiek moterų pateikė tokią reakciją, antrasis žymi atitinkamai reagavusius vyrus. Po sąrašo pateikti skaičiai suteikia tokią informaciją: pirmasis skaičius nurodo, kiek iš viso reakcijų sulaukė šis stimulus, antrasis – kiek yra skirtingų reakcijų, trečiasis – kiek kartų informantai nepateikė jokios reakcijos; ketvirtasis skaičius yra tik po vieną kartą užfiksuotų reakcijų suma.

Ažuolas 47 (15; 32); žalias 17 (11; 6); aukštas 15 (9; 6); lapai 13 (6; 7); beržas 10 (8; 2); didelis 10 (6; 4); miškas 8 (0; 8); gyvybė 7 (3; 4); klevas 7 (3; 4); gamta 6 (2; 4); tvirtas 6 (4; 2); senas 5 (5; 0); žalia 4 (2; 2); augalas 3 (1; 2); kietas 3 (2; 1); lapas 3 (1; 2); paukštis 3 (2; 1); šiluma 3 (0; 3); tvirtumas 3 (0; 3); kietumas 2 (1; 1); lapuotis 2 (1; 1); lenta 2 (0; 2); liepa 2 (2; 0); lipti 2 (1; 1); malka 2 (0; 2); malkos 2 (0; 2); mediena 2 (1; 1); obuolys 2 (0; 2); popierius 2 (1; 1); stalas 2 (1; 1); stiprybė 2 (2; 0); storakamienis 2 (1; 1); storas 2 (1; 1); sula 2 (1; 1); šakotas 2 (0; 2); uosis 2 (0; 2); vasara 2 (0; 2); žaliuoja 2 (2; 0); žolė 2 (1; 1); akmuo 1 (0; 1); amžius 1 (1; 0); aš 1 (0; 1); auga 1 (1; 0); augalas, augantis daug kur 1 (1; 0); aukštas augalas 1 (0; 1); aukštis 1 (1; 0); Benas 1 (0; 1); degtukas 1 (0; 1); didelis augalas 1 (0; 1); didingas 1 (0; 1); didžiulis 1 (0; 1); draugas 1 (1; 0); drebulė 1 (1; 0); durys 1 (0; 1); eglė 1 (0; 1); energija 1 (0; 1); genys 1 (0; 1); giminės 1 (0; 1); gražus 1 (0; 1); istorija 1 (1; 0); išsišakojęs 1 (1; 0); kalnas 1 (0; 1); kamienas 1 (1; 0); kiemas 1 (0; 1); kirsti 1 (0; 1); krūmas 1 (0; 1); krūmelis 1 (0; 1); kuras 1 (0; 1); lapuotas 1 (0; 1); lėtas žmogus 1 (0; 1); medžiaga 1 (1; 0); medžio kamienas 1 (0; 1); metai 1 (1; 0); Mirza Begičius 1 (0; 1); namas 1 (0; 1); negudrus žmogus 1 (0; 1); *neniksta*⁸ 1 (1; 0); nukirstas 1 (1; 0); obuoliai 1 (0; 1); oras 1 (0; 1); ošia 1 (0; 1); ošimas 1 (0; 1); pagalys 1 (0; 1); pastovumas 1 (1; 0); pavasaris 1 (1; 0); pavėsis 1 (0; 1); *pečius* 1 (0; 1); pianinas 1 (0; 1); protėvių 1 (1; 0); pušis 1 (0; 1); *puzras* 1 (0; 1); rudas 1 (0; 1); samanotas 1 (1; 0); senis 1 (0; 1); sodas 1 (0; 1); Stelmužė 1 (1; 0); stiprumas 1 (0; 1); stovi 1 (1; 0); stuobrys 1 (1; 0); su lapais 1 (1; 0); suolas 1 (1; 0); šaka 1 (0; 1); šaknys 1 (1; 0); šakos 1 (1; 0); šeima 1 (1; 0); šilta 1 (1; 0); šiltas 1 (0; 1); *Tarzans* 1 (0; 1); tiesus 1 (1; 0); tolis 1 (0; 1); upė 1 (0; 1); vaisiai 1 (0; 1); žaluma 1 (1; 0); *žėmė* 1 (1; 0); žievė 1 (0; 1); žmogus 1 (0; 1).

291; 116; 3; 77

⁸ Atsakymų kalba netaisyta.

Silvija Papaurėlytė

Žodžio *medis* asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *asociacijų laukas, kalbos pasaulėvaizdis, kalbinė sąmonė, konceptas, žodinės asociacijos.*

Straipsnio tikslas – aptarti žodžio *medis* asociacijų lauką, t. y. iš dalies atskleisti lietuvių kalbinės sąmonės fragmentą, kuris siejamas su *medžio* konceptu. Straipsnyje aprašomo tyrimo išvados pagrįstos 2010–2011 m. ŠU, VPU ir VU atlikto asociacijų eksperimento rezultatais. Iš viso apklausti 294 respondentai: 126 moterys ir 168 vyrai nuo 18 iki 27 metų.

Išanalizavus asociacijų eksperimento rezultatus galima apibendrinti, kad su lietuvių kalbinėje sąmonėje susiformavusiu *medžio* konceptu siejama informacija gali būti skirstoma keliais aspektais. Minėtinos gausesnės paradigminės asociacijos. Dalis asociacijų siejama su *medžio* išvaizda. Lietuvių kalbinėje sąmonėje *medis* pirmiausia yra žalias (vadinasi, tipiškiausi medžiai matomi pavasarį arba vasarą), didelis ir aukštas (toks greičiausiai gali būti ne jaunas, o jau brandus augalas). Žodinėse asociacijose dažnai minimi *medžio* lapai. Apibendrinus asociacijų eksperimento rezultatus galima teigti, kad prototipiškas lietuviškas *medis* yra *ąžuolas*. Respondentų kalbinėje sąmonėje *medis* yra susijęs su materialia nauda. Tik vyrams būdingos tokios asociacijos, kurios nesiejamos su *medžio* simbolika, bet greičiausiai atspindi tam tikrus erdvinius ryšius. Kalbinėse asociacijose paminėtas tik trečdalis iš Lietuvoje savaime augančių medžių rūšių. *Medis* lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje simbolizuoja jėgą, gyvybę ir laiko tėkmę, jis suvokiamas kaip visada šalia esantis ir subjektiui padedantis negyvosios gamtos objektas, kai kuriais bruožais panašus į patį žmogų.

Silvija Papaurėlytė

The Field of Associations of the Word *Tree* in the Lithuanian Language World-view

S u m m a r y

Keywords: *the field of associations, language world-view, language sense, concept, word associations.*

The aim of the present paper is to discuss the association field of the word *tree*, i. e. to reveal the fragment of the Lithuanian language which is related to the concept of *tree*. The research results are substantiated by the results of the experiment of associations that was conducted in ŠU, VPU and VU, in the years 2010–2011. In general, 294 respondents were questioned: 126 women and 168 men from 18 to 27 years old.

After the analysis of the results of the association experiment, the conclusion could be drawn that the information related with the concept *tree*, formed in the Lithuanian language, may be divided into several aspects. The more abounding paradigmatic associations should be mentioned. Part of associations is related with the appearance of the tree. In the Lithuanian language, the tree is, first of all, green (i. e. the most typical trees are seen in spring or summer), great and high (such plant is likely to be not young but mature). In verbal associations, the leaves of the tree are often mentioned.

After summing up the results of the experiment, it is possible to state that the most prototypical Lithuanian tree is an oak tree. In the respondents' linguistic sense, the tree is related with material benefit. In linguistic associations, only the third of the Lithuanian trees is mentioned. In the Lithuanian language world-view, the tree symbolizes power, life, and time; it is grasped as the object of inanimate nature, which all the time is close to us and which helps a subject and in some features is similar to a man.

S i l v i j a P A P A U R Ė L Y T Ė
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[silvijapapaurėlyte@gmail.com]